

Скарбы чырвонай брамы

ПАЧАТАК НОВАГА ПАДАРОЖЖА

КАРАНІ

Жыў-быў Пампей.

У вёсцы Чыкалавічы, пад Брагінам, ён аб'явіўся ціха, але яго заўважылі адразу, і не толькі таму, што вёска ёсць вёска, навылёт прадзімаецца вятрамі ды прастрэльваецца вачамі, але яшчэ таму, што быў Пампей вельмі прыгожы, асілак. Ціха з'явіўшыся, ціха і будавацца пачаў, ды не ў вёсцы, як усе будаваліся ды жылі, а за вёскаю на рэчцы Брагінцы. Людзі думалі, што Пампей будуе сабе дом, а ён ім пабудаваў млын. Падаліся мужыкі на млын зерне малоць, і кожны казаў: “Еду да мельніка”. Гэтак Пампей прыдбаў сабе ў Чыкалавічах яшчэ і прозвішча Мельнік.

А далей — болей: закахалася ў Пампея пані Навашыцкая. Аж сохла па ім. А ён яе не заўважаў. Зазлаваў пан. Ці што пані закахалася ў мужыка, ці што мужык не хацеў яе бачыць? Каб выжыць з Чыкалавіч, пан спаліў яго сядзібу. Яшчэ і вясна пасобіла не мужыку — пану: вадою змыла млын. Надта не бядуючы, Пампей пабудаваў дом у вёсцы, ды самы, на ўсю вёску, вялікі і прыгожы, а за домам паставіў новы млын, вятрак, і ўзяў у жонкі мясцовую сялянскую дзяўчыну. Нарадзіўся ў іх сын Міхась. Далёкай навукі, як і бацька, не шукаў, але ад бацькі пераняў мужыцкую мудрасць, да любой справы здатнасць

і грамату. Малоў мужыкам ячмень ды жыта, са свайго мазаля забагацеў і ажаніўся з мясцовай дзяўчынай Ганнай. Нарадзіла Ганна пяцёра дзяцей — Надзею, Віктара, Клаўдзю, Алёну ды Цімоха. Усе яны жылі з зямлі, за зямлю ваявалі і паміралі.

Калі ўсё гэта адбывалася? Можна сказаць, што нядаўна. Міхась нарадзіўся на самым пачатку пражытага стагоддзя, перад першай рускай рэвалюцыяй, а Пампей памёр перад самай калектывізацыяй. Пампея караў пан Навашыцкі, у панства пастаўлены царом, а Міхася — ГПУ, ад якога змусіў мужык хавацца на Украіне. Будаваў у Чарнобылі яўрэям дамы — як званы, а паміраць вярнуўся ў сваю вёску.

Гэта ўсё радавод ад Пампея Мельніка. Яму ж насустрач, каб парадніцца, прыйшоў род Міны Вашчанкі, таксама мужыцкі.

На свет Міна з'явіўся ў вёсцы Калыбаня, што каля Брагіна, як і Чыкалавічы. 1900 годам ажаніўся з мясцовай дзяўчынай Сынклетай, якая нарадзіла дванаццаць дзяцей. У дваццаць дзевятым Міна памёр, а Сынклета пражыла 118 гадоў, перажыла ўсіх сваіх дзяцей і да апошняга дня працавала.

Харытон, першынец Сынклеты, ажаніўся з Надзеяй Мельнік з роду Пампея. Надзея ўдалася вельмі прыгожая ды працавітая, уся ў дзеда. Да яе сваталіся лепшыя хлопцы, і быў дзень, калі ў вёску наехала ажно шаснаццаць жаніхоў. Але з усіх сабе па сэрцы яна выбрала Харытона і ад яго нарадзіла двух сыноў — Мікалая і Гаўрылу. Харытона раскулачылі, выслалі, ён праз пяць гадоў вярнуўся, але яшчэ праз тры гады зноў забралі — як ворага народа, і памёр ён у сібірскім ГУЛАГу. Дом Харытона калгас раскідаў, бярвенне перавёз на сваю будоўлю, і Надзея з малымі сынамі шмат гадоў хадзіла па чужых хатах, пакуль у сям'і не падрасла мужчынская сіла. Калі старэйшаму Мікалаю набегла шаснаццаць, а малодшаму Гаўрылу адзінаццаць і хлопцы ўжо трымалі ў руках сякеры, пабудавалі новы дом. Было гэта ў трыццаць восьмым. А праз пяць гадоў, у вайну, дом згарэў падчас бою партызан з немцамі. І пачала Надзея з сынамі зноў будавацца. Хоць тым пашанцавала, што з Чарнобыля ў сваю вёску вярнуўся бацька Надзеі — Міхась, сын Пампея, ды што карову паспелі схаваць і ад немцаў, і ад пар-

тызан. Дзед Міхась навучыў яе хадзіць у ярме, станавіцца ў плуг, ёю вывезлі бярвенне на дом, аралі зямлю. А тут — галадоўка, пайшоў касіць тыф. Карова была і цяглом, і карміцелькаю — з усіх бед ратавала. Дом паставілі новы, а Гаўрыла, які вучыўся ўжо ў сёмым класе, яшчэ і адмысловую браму выштукаваў з дугою наверсе.

Ішоў апошні год вайны — 1945...

Я падняўся на ганак, адчыніў высокія дзверы, за імі завярнуў направа, торкнуў пальцам у белае вока на сцяне і апынуўся ў кабіне ліфта — панесла ў неба. Там быў яшчэ адзін прыпынак, былі белая сцяна і на ёй яшчэ тры вокі — выбраў сярэдняе: дзверы адчыніліся, і я ўбачыў перад сабою ветлівы інтэлігентны твар з акулярамі ў срэбранай аправе.

— Праходзьце.

Магчыма, я недарэчы ўсміхнуўся, успомніўшы восень, мастацкі салон на праспекце Скарыны ў Мінску, адкрыццё выставы Анатоля Бараноўскага. Было там шмат людзей. Я зняў паліто, ускінуў на вешалку, а як выставу пакідаў, падышоў да вешалкі, паліто апрануў, па кішэнях — цап-лап: дзе шалік? Ён аказаўся ў бакавой кішэні. На шыю ўскінуў: не мой? Мой быў чырвоны, а тут — сіні. Чужое паліто? Але ж старамоднае ратынавае, шэрае і гузікі мае, блакітам адлівалі. Ды не, маё такое самае вісела побач. На выхадзе з салона знаёмаму прызнаўся, як чорт мяне паблытаў, а ён, ухмыльнуўшыся, мне кажа: "Ты азірніся". Я азірнуўся: тое паліто было ўжо на плячах у Гаўрылы Харытонавіча Вашчанкі, і сіні шалік быў у яго руках. Ну трэба ж было ўлезці мне ў вопратку жывога класіка!

Цяпер я апынуўся ў прасторы мяккага святла і цёплых колераў.

Агледзеўся. Тут паядналыя былі два светы — зямны і нябесны. Тут быў сусвет, не проста быў, а жыў у дзіўных кампазіцыях, формах, лініях, колерах, да сябе вабіў і ад сябе адпуджваў, супакойваў і насцярожваў, абяцаў рай і хоць краёчак пекла паказваў, каб людзі не падманваліся. Стаялі светлыя хаціны, такія дробныя ў пашчы сусвету, што і святло не ратавала ад хмарнай думкі: якія мы самі — гэтакія нашы сані. Стаялі хаціны, у якіх ніхто не жыў, у высокім быльнягу, сляпыя і глухія, людзьмі пастаўленыя і людзьмі забытыя. Густою сінізною шыкоўна

цвілі касачы, у зямное хараство, нібыта на таемную вячэру, зманіўшы з неба маладзік рагаты, хаваючы яго ў сініх сховах. З начное цемры да нябеснага святла ўзляталі коні, адкінуўшы чырвоны пасак страху. У святле ліхтарным, дзе промняў даўжыня была, напэўна, роўная шляху ад сонца да зямлі, раіліся матылі, падобныя да палявых рамонкаў, і над імі ўзвышалася трывожнае бяздонне — не тое неба, што жыццядайна і ласкава грэла кожны зямны парастак, а чырвоны космас і нават пазакосмас, у якім плылі не хмары, а планеты, паміж якіх кіпела-булькатала гняўлівымі бурбалкамі расплаўленая магма. За чырванню галактык з кратэраў агню ўзляталі галавешкі, з якімі разам страляла ва ўсе бакі каменне попелу. Адтуль, нібыта НЛА, зніжаўся астыла-пасінелы тазік, падобны да льдзіны смерці, з якога, як з вымя дойнае каровы, цурболіў струмень жоўтае атруты, і той струмень, выліты на людзей, вёскі, нівы, зямлю прабіўшы, дзе здавён сеялі, дары збіралі, спявалі ды скакалі ў святы, разліўся атрутнай жоўцю, і адтуль нам, людзям, у рукі пайшло расці калоссе не радасці, а смерці. Вострымі пікамі стаялі, нібыта стражнікі на службе, брамы цемры — вялі ў пекла, сталі брамы святла — паказвалі рай, брамы чакалі чыстых і нячыстых, праведнікаў і зладзеяў, годных і халуёў, сейбітаў і цмокаў — усім хапала месца. Тут я адчуў, як загуляўся ў хараstве прыроды і тым падмануўся ў задоўгіх радасцях — схамянуўся і захістаўся: за што схапіцца, каб утрымацца на сваіх хадулях? Убачыў перад сабою браму і рукі працягнуў да яе. Але адскочыў: яна была з агню. Стаяў насупраць брамы слуп — агняны. На ім віселі кубкі — чырвонае вугалле.

— Сядайце.

Слова было ратункам.

Ён, запрасіўшы на канапу, сеў сам, і я сеў побач. Ён разглядаў мяне — што я за птах?

— Прабачце, Гаўрыла Харытонавіч. Так незвычайна тут у вас. Як быццам на зямлі, але і ў небе. І брама...

Ён зноў супакоіў:

— Чырвоная ад сонца. Быў вечар. Сонца заходзіла чыстае, на пералом надвор'я. Я пакідаў сваю вёску, ішоў, малады, з чамаданам, у свет няблізкі. За браму выйшаў, азірнуўся — чырвоная, з агню жывога. Сэрца і зашчыме-

ла: што абяцае чырвань? Які яшчэ пажар? Можа, вярнуцца? Не, пайшоў. А пасля браму напісаў. У тым колеры, у тым настроі.

Ён, мастак, сказаў спакойна, нібы ў агністай чырвані былі ўсяго толькі настрой ды колер. Але задумаўся. І я спытаў, як думку перахапіўшы:

— Настрой і колер брамы спраўдзіліся?

Ён галавой кіўнуў, нібы ў згодзе з маім пытаннем, але змаўчаў. У думках, можа, адчальваў ад брамы, палічыўшы, што ўсё сказаў і сказанага з мяне даволі, астатняе, калі што трэба, мог зразумець сам. А мне адчальваць ад гэтакай знаходкі, брамы, ні ў якім чоўне не было ахвоты. Я адчуваў, што тут не проста брама — вір, выток жыцця, можа, з найпершых, і ад яго павінны разыходзіцца кругі настрояў, думак, вобразаў, якія не знікаюць і не канчаюцца на нейкай лічбе, не маючы канца і межаў, множацца бясконца, ад кожнага круга адскоквае наступны круг, за кругам — круг, як у вандроўніка — за даллю даль. Па іх і трэба плысці, з круга на круг, калі ёсць човен і ты ў чоўне.

Але падняўся ён, выйшаў на сярэдзіну майстэрні, чыма мяне паклікаў да сябе. Я падышоў, кінуў позірк туды, куды глядзеў у гэты момант ён: насупраць узвышалася сцяна, якую нельга было бачыць з канапы, калі сядзелі да яе спінамі, а на сцяне ў два рады ажно пад столь былі карціны. Я іх заўважыў, як зайшоў у майстэрню, ды адно цяпер убачыў, што тут не проста сцяна і не проста карціны на сцяне — іканастас з нібыта абразамі, рама да рамы, і ў кожнай — выява, калі не чалавека — хвоі, дуба, крыжа, дарогі, печы, буслінага гнязда, і ўсюды, у кожнай раме, дух святасці, хоць не біблейская, рэальная, нашай зямлі, натура. Тут было мастацтва, якое будзіла ўва мне пытанні, пытанняў было шмат. Але мастак, як я паспеў заўважыць, не любіў пытанняў паспешлівых і ў лоб, з прысмакам прымітыву мыслення ці правакацый, не любіў адказваць на іх адразу, нібы па абавязку, трымаў свой лад размовы, як лад любімай працы, чым прымушаў мяне сачыць не толькі за выказаным словам, але за думкаю, якая слова магла і не знайсці, за настроем, што нараджаў і слова, і думку. Я быў, вядома, вольны, як у вольніцы, ён не навязваў свой лад размовы, але што тая воля, калі цікавіла загадка і яе адгадка?

Хвоя — у святой аправе? Ну, вядома, тут — Палессе, нетры якога трымаюць сваімі каранямі дубы ды хвоі. Але ці толькі ў гэтым прычына выбару мастака?

— Пампей, мой прадзед, з'явіўшыся ў Чыкалавічах, пасадзіў тры хвоі. Дзве з іх салдаты ссеклі ў час вайны. Але адна стаіць, смалой налітая, нібыта корань у зямлі Палесся, ад якога сам род Пампея...

Дык як жа гэтакую хваіну не паставіць у іканастас?

Ці вось млын, вятрак, на беразе рэчкі раскінуў ва ўсе бакі крылы, той самы, які пабудаваў Пампей. Бераг высокі, а млын нашмат вышэйшы. Пад млынам, пад яго крыламі на абрывістым беразе, прыгрэты сонейкам, сядзіць хлопчык, сам — сонейка, звесіў танклявыя ножкі са стромы да вады блакітнай, нібы толькі што з яе выскачыў — галяком на падасланай белай кашульцы. Тут усё дарэшты — кожная былка на зямлі, кожная плямка ў небе, кожная рыска ў хлопчыку і ў ветраку — такое светлае ды чыстае, жывое. Вятрак — нібы сам прадзед у доўгай бурцы са стрэшкай-башлыком раскручвае на ветры магутныя крылы, абшытыя бялюткай палатнінай, ці не той самай, якую ткала маці хлопчыка, дачка Пампея, з якой нават сынава кашулька... Тут усё, усе вобразы і дэталі, адно з адным моцна счэпленае, адно другое высвечвае ды паглыбляе, як, дарэчы, і пячуркі ў пясчанай строме, гнёзды стрыжоў адразу, як іх заўважыш, робяць на таго ж стрыжа падобным хлопчыка. Альбо як цёпла, натуральна глядзяцца адзін з адным вятрак і хлопчык, Пампей і хлопчык, хоць тут няма Пампея, ёсць яго дух — усё яднае, пранізвае. Не толькі дух Пампея — народа, Палесся.

А печ? Ну, так, звычайная, як у кожнай хаце палешука, з загнеткаю, пячуркамі, з агнём глыбокім у чэраве, дзе чыгункі ды гаршчочкі вакол агню бакі грэюць, з фіраначкаю збоку загнеткі, каб печ, прапаленую, не толькі зачыніць засланкаю, але і фіраначкай зашморгнуць, схаваць ад непатрэбнага тут вока. Печ у вёсцы — жыцця аснова, трываласць, цяплынь ды святло. Але і гэтакія развагі пільнуе прыдзірлівая думка: печ усё ж перш-наперш — гарантыя ад гневу страўніка, што кішкі, як кажуць, грацъ марш не будуць? Тады якое яе права стаяць у іканастасе, дзе права адно — дух?

Пытанне, як тую птушку, рызыкоўна выпускаць на волю — чым вернецца: годным адказам альбо маўчаннем печніка, у нашым выпадку — мастака?

А ён ужо каля жаночага партрэта:

— Каця, стрыечная сястра. Яе ўбачыш — печ успомніш. Зіма завейная, белы вецер свішча за вокнамі, у коміне гудзе ды стогне, а мы з ёю ляжым на печы і чытаем "Вія" Гогаля. У нас свая тут ноч, свой вецер, свае чэрці ў коміне гудуць, шкрабуцца, кожны гук да костачак праймае, і так выразна бачыш бурсака Хаму, як ён ляціць на ведзьме, як адпявае яе ў царкве ноччу, як дамавіна лётае вакол яго, як ведзьма з дамавіны вылазіць, шукае Хаму. Вецер грымне — ты зноў уздрыгнеш, здаецца, што чэрці блізка, да цябе крадуцца, чуеш, як Вій дзвярыма рыпнуў, ідзе па тваю душу — маўчыш, не дыхаеш. То быў страх! А ці толькі страх?

— А што яшчэ?

— Мы, дзеці, з Гогалем пераадольвалі зямное прыцяжэнне, ляцелі ў космас і бывалі там, дзе зоркі, месяц, бачылі адтуль сваю зямлю, свае хаты, печы, як іх бачыў Хама, калі ляцеў на ведзьме.

Тады і печ — не проста кухня, чыгун бульбы, грэлка для спіны, для ног? І гэта ўсё было, вядома, нават найперш — гэта, але ж не толькі гэта — яшчэ і карабель касмічны.

Ну, а дарога як трапіла ў іканастас? Яна — за якія заслугі? За тое, што вяровачкаю віецца паміж людзей, вёсак, гарадоў, усіх і ўсё на зямлі звязвае ў род, абшчыну, народ, дзяржаву? Апірышча нагам ды колам у вандроўках?

— Тут іх дзве побач,— кажа мастак.— Адна коламі выбітая да белага пяску, аж свеціцца, а другая цёмная, яшчэ не выбітая, пракладзеная ў аб'езд, каб у пяску не грузнуць. Скрозь гэтак на Палессі...

А што яшчэ яны, дзве побач, кажуць, светлая ды цёмная, што ў іх убачыў мастак? Што адна — да святла, другая — у цемень, і што ў кожнай свой загон, свая мэта, сваё наканаванне, хоць і ляжаць як быццам побач? Тут ёсць загадка выбару — якой ісці ды ехаць?..

— А ваша першая ў далёкі свет якая?

Я ведаў, што яна ад чырвонай брамы, што чырвань

тую запаліў не толькі заход сонца, яшчэ за брамаю аж тры родныя хаты гарэлі ў полымі злачынстваў, ляжалі ў зямлі, засыпаныя вугаллем-прысакам войнаў і рэвалюцый, што далей ад брамы дарога ішла праз Камарын, Дняпром — у Кіеў, з Кіева — у Львоў, з адной вучэльні на мастака ў другую.

— За чырвоную браму я выйшаў у сорак пятым. Год быў цяжкі. Мяне вучылі ўсёй радней. Брат Мікалай працаваў аграномам і палову заробка пакідаў сабе, а палову аддаваў мне. Пасаблялі як маглі і мама, і дзед Міхась, і баба Сынклета.

Баба Сынклета сядзела на парозе вясковай хаты і на прыполе ў місе трымала яйкі. Нібыта несла з-пад курэй і прысела перадыхнуць, на яйкі падзівіцца: чысцюткія, бялюткія, буйныя.

— Яйка было ў нас у вёсцы сімвалам жыцця. — Во, як! — А філасофія Сынклеты ў чатырох словах: Бог даў — Бог узяў. Тут — і жыццё чалавека, і ўвесь свет. Бог даў — жыві, пра смерць не думай, пра яе Бог падумае, жыві так, каб Бог ад цябе не адвярнуўся. Гэтак жыла Сынклета. Верыла ў Бога і веру сваю сеяла ў душах. А я, бывала, як да яе зайду, абавязкова перахрышчуся. Нідзе больш, а ў яе заўсёды.

Баба Сынклета, як я заўважыў,— гонар мастака, як і Пампей,— у святым німбе. А бацька, маці?

— Ад мамы я навучыўся працаваць. Кладзешся спаць, а яна яшчэ працуе, прачнешся — ужо яна працуе. Калі спала, мы, дзеці, не бачылі. І чым далей жыву, тым больш пераконваюся, што навука працаваць для мастака самая патрэбная. Які б талент ні быў, а без вялікай працы мастак не атрымаецца.

Партрэт маці — у цэнтры на сцяне. Вакол яе — сыны, вясковыя кабеты, хаты і крыжы, дарогі, ручнікі, партрэты жонкі мастака Мацільды Адамаўны. І нават — Жыцень?..

— Ад мамы, ад дзеда Міхася, ад Сынклеты мы з братам ведалі шмат народных песень, паданняў. Пра Жыцень мама расказвала. Дзядок невялікі, валасы ва ўсе бакі, віхрасты, прыгнуты, ідзе нячутна і добры, але як раззлуецца, то бяды наробіць. Увосень ходзіць па палях ды выглядае, хто як працаваў. Знойдзе бароды непрыбранага

калосся — звяжа ў сноп і сноп паставіць на чыста прыбраным полі. У наступным годзе там, дзе знайшоў бароды, будзе неўраджай, а дзе паставіў сноп — зародзіць жыта. Яшчэ казаў дзед Міхась, што злавацъ Жыценя не трэба, а то завяжа жыта ў вузел — бяды не мінеш. І птушак любіць, даглядае, аберагае.

Як жа было не натхніцца пачутым ад дзеда і маці, якія гэтак паэтычна казалі пра Жыценя, быццам мелі шчасце трымаць яго калі не за бараду, дык за руку, і самі бачылі, як той завязвае бароды ды чубы. Натхненне мастака аказалася на ўзроўні народнага, і атрымаўся пад пэндзлем дзядок у жыце: вусы ды бровы — спелае калоссе, падрэзаная барада — колкія голкі ржышча, вочы з-пад каласоў ды з каласоў высвечваюць сінюткія, як васількі па жытніх межах, кожнага свідруюць дапытлівасцю, а ў жмені пук жыта, каб вузел завязаць — каму на пакаранне ці навуку? — але і птушкі тут, у жыце, сядзяць спакойна пад дзедавай аховай, перапёлачкі нібыта супакойваюць запалоханых, што дзед не злосны, справядлівы, і яго кара — ад дабрыні, любові да ахайнасці, ад рупнасці. Тут навука сэрцу добраму і сэрцу абыякаваму, тут таямніцы не пустыя асенняй ночы, ад якой можна чакаць бяду і радасць, трывогі і спакой, тут дыхаюць зямля і неба, зямля — зямным, спелай збажынаю, неба — высокім, дзе жывуць багі, нават такія, што на зямлю сыходзяць да людзей, як Жыцень, усё пра нас ведаюць. Тут бачыш ды чуеш паляшуцкае паданне ў рэі збіральніка тутэйшага фальклору Сержпутоўскага і разам з тым украіншчына, якая не проста па суседстве, за Прыпяццю, геаграфічна блізкая, але і духоўна свая з маленства для мастака, які ў прасторы ад Прыпяці да Кіева і ад Кіева да Львова меў ахвоту і час надыхацца высокае паэзіяй яшчэ і ад Гогаля, ад бачанняў нават бурсацкага філосафа Хамы.

Тут, можа, і школа жывапісу? Народнага і свайго, далёкага ды блізкага ў часе, паэтычна-ўзнёслага ды будзённага. Найжывапіснейшых узаемных пранікненняў, спалучэнняў, уплываў душ роднасных.

— Калі я выйшаў за браму, ішоў у далёкі свет, на Беларусі не было сваёй мастацкай школы.

— А Віцебск?

— Там былі таленавітыя настаўнікі і геніяльныя вучні, але не было нацыянальнай школы. Перад беларусам у жывапісе ляжалі рэальна дзве дарогі: адна — саматужная, другая — праз школы суседніх народаў і мастацтваў, на поўначы — Расіі, перадзвіжнікаў, на поўдні — Кіева і Львова. Мяне, палешука, завабіла суседка Украіна. Адно ў нас Палессе, адна Прыпяць, адны гістарычныя карані, блізкія мовы, песні, але там больш нацыянальнай волі, як у нас, а воля — глеба, на якой вырастае і каласуе народ. Я туды ішоў па навуку жывапісу, а вярнуўся пераканаым нацыянальным мастаком. Пасля Львова, мастацкага інстытута, працаваў у Малдавіі. Таксама шмат дало. На поўдні глыбей пераканаўся, што мастацтва караніцца ў нацыянальнай глебе і што ні ўкраінскім, ні малдаўскім, ні рускім мастаком я не буду, што я беларус, мастак беларускі. І я вярнуўся да сваёй чырвонай брамы.

На сцяне вісела карціна, якая мне падалася, як цяпер кажуць, знакавай. Матыў звычайны для Палесся: бусліае гняздо, у ім бусляняты, дзюбы ў якіх яшчэ не выспелілі, чорныя, а над імі — матка-бусліха шырока распрасцёрла крылы. У звычайных для Палесся сюжэце і вобразах убачыў незвычайнае для мастака, які без бацькі рос пад матчынымі крыламі. А потым убачыў фотаздымак: маці, Надзея Міхайлаўна, трымае на каленях, абхапіўшы рукамі, нібыта крыламі, абодвух хлопчыкаў — такі паўтор, як у гняздзе, матыву мацярынства. Але, калі размова зайшла пра нацыянальную ідэю, адчуў, што і гэтакае бачанне карціны няпоўнае: у гняздзе бусліным, у крылах мацярынства, у выяве бусліхі-маці, як у чалавечай маці, жыла Айчына — не толькі матыў ды вобраз, а наш нацыянальны шлях — тэма не аднаго матыву і не адной карціны, на ўсё жыццё. Пачатак тэмы, магчыма, быў тут — у матыве буслінага гнязда? І не мае значэння, калі матыў напісаны, раней, як тэму рушыла паводка птушыных крылаў, альбо пазней, у рычышчы паводкі, — прываблівае пачуццё, укладзенае ў вобраз, дастатковае, каб кожны раз, працуючы над тэмай, знаходзіць усё новыя і новыя арыгінальныя выявы, даваць ім нечаканыя і смелыя мастацкія рашэнні. У кожнай рабоце, у кожным

вобразе і птушкі, і крыла жывога, апантанага змагаўца з вышынёю, нават неверагоднаю, касмічнаю, ёсць адчуванне ўзнёслай рамантычнай мары і маладой крыві. Калі не кожнаму па сілах тэма трымае мастака ўсё жыццё, то ці не азначае гэта, што мастака не пакідае маладосць?

Ён успамінае:

— Палессе ў вачах з маленства: і край, і рай птушыны. Вясна, бывала, як пачнецца — аблогі стогнуць ад шолаху і свісту пёраў. Птушыны міжкантынентальны порт. Усе птушкі, што праз Палессе ляцяць з поўдня на поўнач і з поўначы на поўдзень, садзяцца тут, кормяцца, гняздуюцца, ладзяць вяселлі, кірмашы, а мы, дзеці, гадаваліся на іх падобныя. Не хадзілі — лёталі. Рукі і ногі выраслі доўгія, нібы ў птушак крылы, ногі. Раскінеш рукі і ляціш з гары на рэчку, а там — вада, зямля і неба птушкамі затканыя. Такое дзіва!..

Зусім не дзіва, што, у птушыным царстве ўзгадаваны, мастак зловіў аднойчы на пэндзаль адну з іх, а за ёю ўзняў у неба цэлы вырай. Сам не чакаў? Магчыма. Але свой вырай закружыў на доўгія гады.

“Крылы I”.

“Крылы II”.

“Крылы III”.

“Крылы IY”.

“Крылы Y”.

Чым паяднаў іх мастак? Малюнкам, колерам, імклівасцю палёту? Дзе перавясла, што звязвае, яднае крылы ў вырай? Была задума памірыць зямлю і неба?

— Пісаў я радасцю...

А радасць — хіба не перавясла? Гармонія крыла і крылаў — хіба не вечная крыніца прыгажосці і радасці? Трэба яшчэ паяднаць радасць і прыгажосць з сэнсам, з мэтай? Вядома. Асабліва для нашага мастака, які і прыгажосць, і радасць на поўную волю не адпусціць. Ён іх не зняволіць, ні ў якім разе, але з разумным сэнсам павянчае, выштукуе вянец — шлюб вечны.

— Я крылы першыя задумаў белымі...

Вось яно: пісаў дзяцінай, лічы — стыхійнай радасцю і ў той жа час задумаў крылы белымі: светлымі, чыстымі, як святасць. Нагледзеўшыся ў птушыным

царстве на чаек, буслоў, гусей? Не толькі. Усё белае з маленства — свята: печ, беленая да Вялікадня, пагафтаваныя фіраначкі на вокнах, бабулінымі ды мамінымі рукамі вытканыя ручнікі, крылы дзедавага ветрака. Белы зямны колер — шлях беларуса, як млечны ў небе — шлях Бога. А крылы — ручнікі ў небе. Усё, што ёсць рэч, мае свой цень, нават крупінка рэчы. І белае крыло — таксама? Ну, вядома, але цень — не цемень. Хай хоць крыжуе белае крыло — яно яшчэ чысцейшым выглядае ў высокім небе.

— Крылы імкнуцца ў неба, а там — блакіт...

Пара блакітных крылаў —сталасць белай мары, прарыў рамантыка ў найвышэйшую рэальнасць. А далей — за блакітам неба? Што далей? Зноў рай ці пекла? Агняны кратэр, вогнішча, жароўня? Там плата за палёт у блакіце? Дык што рабіць? Ляцець у вогнішча ці павярнуць назад? Што мае большы сэнс — рызыка ці асцярожнасць?

— Для светлай мары няма пытання. Праз полымя заўсёды ляжыць шлях вартага і годнага жыцця...

Крылы ў агні смыляць, але ляцяць далей і вышэй. Што далей? Бой? Яны гатовыя на бой хоць з д'яблам: меч бліснуў пад крыламі. О, там мужны рыцар? Але ён не анёл з нябесных войскаў Бога — дзіця зямное, завабленае небам, узнятае на крылах белай мары. Пральецца кроў? На белае крыло чырвоны пасак ляжа? Гэта — наш сцяг, наш лёс. Ён — Богам благаслаўлёны. Мы — з Богам!

— Залоціць крылы сонца...

За мужнасць і адданасць небу ёсць узнагарода — сонца. Яно прывеціла крылатага Ікара, сагрэла крылы і чало, у кожнае перца ўпляло сваё ласкавае праменне. Ікар, нібы святы, паруе вольна, узняўшы годна крылы і склаўшы рукі на грудзях. Бог даў яму німб святасці, а ён ляціць па небе і тужыць па зямлі, глядзіць адтуль уніз ды моліцца хацінам. Ён, дзіця зямлі, працяў сваім палётам неба, зрабіў усё, што мог і прагнуў, скарыў магутным крыллем усе вышыні, злучыў зямлю і неба, даў небу веру ў сілы і чысціню зямлі, вярнуў зямлі надзею ўратавацца небам. Далей куды ляцець?

— Апошнія крылы чорныя. Гэта — канец...

Смерць? Навошта? Хіба святлом нельга закончыць

падарожжа крылаў у глыбінях неба, як яшчэ зусім нядаўна зрабіў бы, напэўна, кожны мастак сацрэалізму?

— Я рэаліст...

Ён і філосаф, з тых, што свае крылы, як рэалісты, склалі на Салаўках, на Вішары, на Магадане. Іх тая доля ў мінулым? Дзякуй Богу. Ён рэаліст — успомнім — ад Сынклеты: Бог даў — Бог узяў. А гэта значыць, што смерць крылаў — не канец свету. Крыло, якое дастала сонца, дастала вечнасць. У смерці Ікара — зерне жыцця ў крыллі новым, маладым, якое таксама паляціць да сонца і па сонца. Але чаму паміж абвугленага крылля ў прасторы ночы гарыць, як святлафор, чырвонае вока? Загадка?..

Кропля чырвані свідруе ўсіх насельнікаў зямлі.
Распальвае ў сэрцах прагу вышыні і сонца?..
Здзекуецца з хіжых?..

— Вы бачылі Гаспадара Палесся?

Мастак гэтак спытаў, што я адчуў у слове — Гаспадара!

— Вашу карціну? — перапытаў я. — Прызнаюся, не бачыў.

— Як-небудзь паглядзіце.

— Там бусел, ведаю.

— Вялізны, белы.

Ажно ніякавата адчуў сябе перад яго светлымі, з блакітам неба, дзе пралятаў Ікар, вачыма: мастак ім, Гаспадаром Палесся, ганарыўся, а я не бачыў — ай-яй! Затое адчуў, здаецца, большае, як само пытанне: ці не Гаспадар у высокі космас благаславіў самога мастака і ўсю яго сімфонію бялюткіх крылаў? Дый не адных птушыных. Туды, у неба, імкнуліся ляцець мужчыны і жанчыны, коні, дрэвы, кветкі, камяні, крыжы, нават квадрат Малевіча адтуль вярнуўся і на зямлю, як з люка карабля, выкідваў сейбіта і Еву, спакушальніцу з чырвоным яблыкам у руцэ, самога мастака з палітрай. Хто ім даў крылы? Стаялі тры кабеты, у кожнай у думках і ў сэрцы жыла надзея, кожная сваю надзею мкнула ў неба: адна — да Бога, другая — да каханка, трэцяя — да дзетак. Там усе тры бачылі надзею, хоць на зямлю глядзелі, на тую самую, дзе Гаспадар. Па небе над вёскаю ляцела на ружовых крылах ранняе вясны Лада, багіня і дзяўчына, ляцела з кветкамі, якія ўніз працягвала — жанчыне, што выганяла з хлява карову на

маладую пашу, і маладым, якія яшчэ, напэўна, спалі за прыцемненым дрэвамі акном. І мудрай радасцю ззяла дзяўчынка, адчуўшы, што яе ручкі — крылы; цягнулася імі да сонейка.

Туды, дзе неба, у тую чысціню, усе імкнуліся. Адны туды ляцелі на белых крылах, а другія караскаліся па чорных лесвіцах, зрываліся з іх, бразгаліся вобзем, ачуньвалі, зноў паўзлі да лесвіц, зноў дзерліся па іх на неба. Нехта, не маючы крылаў, ляцеў на белым парасоне — таксама да сонца? З камення будавалі ў неба гмахі ўсё вышэй, вышэй, а пад імі ляжалі руіны раней пабудаваных гмахаў і нават стаяла вежа Вавілонская, дакладней — ад яе адзін камель, як помнік дурням. І нават самыя ўбогія той вышыні шукалі — гарбамі беспрасветных халуёў шлях клалі да ка́та, хлуса ў белай сарочцы, пад гальштукам прыстойнасці, кесара саманазванага, які свой партрэт узяў у раму святасці і даў народу: маліся — трапіш у рай. І халуі маліліся не Богу — дурню.

Тэатр абсурду абліваўся потам — ад веку ў век.

Мастак усё і ўсіх бачыў. Аднымі захапляўся, з другіх смяяўся, усім хацеў пасобіць, нават халуям і кесару: адным даючы крылы, другім — розум. А сам працаваў — дзень пры дні. Былі і ночы — адпачынак. Спаў, як Харытон, бацька, кулак падклаўшы пад галаву, напрацаваўшыся і сіл не маючы дайсці да ложка. Анёлы над ім не спалі, сон мастака ахоўвалі ад злыдняў, а ён бачыў у сне жыцця свайго працяг — сюжэты, вобразы, колер. Чуў пошум крылаў. Лёталі анёлы ці птушкі? Ці сам ляцеў далёка і высока? І сам, вядома. Бо ведаў, што мастак без крылаў — Сізіф, які ніколі не ўскоціць на гару свой аграмадны камень.

То ляцеў, то плыў.

Куды ж ён плыў?..

ШЛЯХ ПА ДНЯПРЫ Ў КІЕЎ

Параход быў ну проста дзіва: сам бялюткі, труба над ім чорная, яе працяг у небе — чорны дым, па борце справа — вялізнае кола, як у Пампеевым млыне на Брагінцы, з лапамі-клацамі грэбці ваду — па рацэ: пялёх, пялёх,

пялёх. Ад Камарына па Дняпры ў Кіеў ён, небарака, пялёхаў ноч і дзень — цэлыя суткі. Вёз у старажытную сталіцу палешукоў з мяхамі, хатылямі, скрынямі.

Была ноч першага лета пасля той жудаснай вайны, быў трэці ад вайны ціхі месяц — жнівень. Людзей на параходзе — біткам. Гаўрыла знёс свой драўляны чамадан па вузкай лесвіцы ў трум, пралез паміж людзей да трубы, што гнала дым у неба. Труба была цёплая. Пад ёю паставіў чамадан, сеў на яго, спінаю прыхінуўся да трубы і заснуў.

Сніў тое, што было надоечы, нібы хто ў галаве пракручваў кінаплёнку. Як выйшаў з маці за парог, як развітаўся, пайшоў, азірнуўся, здзівіўся, якая чырвоная брама, нібы ў полымі стаяла, пайшоў хутчэй, каб не гадаць, ісці альбо вярнуцца, спужаўшыся той чырвані. Тым часам сутонела, і ён спяшаўся, каб не спазніцца на параход. У цемені, як падыходзіў да Камарына, з дарогі збіўся, шукаючы кароткую, блукаў, пераскокваў праз нейкую рачулку і пакаўзнуўся, у касцюме з чамаданам шаснуў у ваду па пояс. Бяда і радасць. Бяда, што выкупаўся ў вопратцы, а радасць — чамадан уратаваў, паспеўшы выкінуць на бераг, не замачыў у ім сухары, якія мама сушыла, збіраючы ў дарогу сыну. Мокры прыбег у Камарын на прыстань, а парахода няма — цяпер ужо ён пазніўся.

Сон і не сон — усё як было.

Прачнуўся ад рогату людскога. Усхапіўся: хлопец з дзяўчынаю над ім стаялі, рагаталі. Чым ён быў смешны? А тым, што пара ад яго ўгару валіла, як дым з трубы.

Да раніцы ў цяпле абсох. З трума на палубу падняўся — сонца стаяла ў небе над Дняпром, і чайкі над вадою кружылі, ныралі, лавілі рыбу, узляталі, зноў сыпаліся на ваду. Піск, енк.

На палубе дзень прастаяў, любуючыся вялікае ракою.

У град Кіеў, славянскую сталіцу, параход прыплыў таксама ноччу. Але гэта была не тая ноч. Агнямі залатымі былі ўсыпаныя абодва берагі і неба, і ўсе агні, што па берагах ды ў небе, адбіваліся ў рацэ. Усё наваколле здавалася адным неверагодным пажарам — палалі вада, зямля і неба.

Над параходам, паміж ім і небам, насустрач плылі адзін за адным масты — даўжэзныя, ад берага да берага, залочаныя ручнікі.

Яны віталі параход?

Было ўсё новае, чужое і фантастычнае, як казка, свята.

А за кармою парахода, над ім і побач з ім ляцелі, нібыта варта, чайкі — як тыя самыя, што з Камарына праводзілі, усю дарогу вялі, нібыта лоцманы, каўчэг палешукоў.

Крычалі — і раніцы, і сонцу радаваліся.

І супакойвалі. Як сапраўды свае — крылатыя палешукі.